

نقشه راه توسعه معنویت از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای (مدظله)

محمد رضا حاتمی^۱

اولین همایش بین المللی گام دوم انقلاب؛ الگوی نظام انقلابی تمدن ساز

International Conference on the Second Step of the Revolution

چکیده

پژوهش حاضر با تأکید بر اهمیت و نقش رهبری در هدایت جریان انقلاب اسلامی و پذیرش این فرض که از جمله مهم‌ترین راهبردهای جامعه اسلامی در مسیر تمدن‌سازی، معنویت و اخلاق است، درصدد کشف نقشه راه معنویت در جهت تحقق راهبرد دوم بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. محقق، رویکرد کیفی را مبنای روش پژوهش قرار داده است و از میان روش‌های متعدد کیفی که رواج دارند، روش تحلیل مضمون را برگزیده است. تجزیه و تحلیل بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در موضوع معنویت، منجر به شناسایی مضامینی شد. از مجموع یافته‌های این پژوهش، تعدادی کد مفهومی استخراج شد. این مفاهیم تحت عناوین کلی، مضامین پایه (۴۶ عدد)، مضامین سازمان‌دهنده (۷ عدد) و مضامین فراگیر (۳ عدد) بررسی شدند؛ بدین ترتیب، معنویت جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی برای تحقق تمدن نوین اسلامی است و نقشه راه معنویت در گام‌های سه‌گانه زمینه‌سازی (معنویت‌خواهی)، نهادینه‌سازی (معنویت‌یابی) و افزون‌سازی (معنویت‌افزایی) خلاصه می‌شود.

واژگان کلیدی

آیت الله خامنه‌ای (مدظله)، نقشه راه معنویت، گام دوم انقلاب، معنویت

۱. مقدمه

انقلاب اسلامی ایران با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های بسیار، به مرحله‌ای از تکامل رسیده است که امروزه در معادلات جهانی به‌عنوان یک قطب تعیین‌کننده، ایفای نقش می‌کند. در چنین شرایطی باید دکترین و رهنامه جامع‌تری تدوین شود تا چهارچوب فکری و عملیاتی برای طی طریق در این مسیر پر تلاطم و دستیابی به قله پیشرفت مبتنی بر الگوی ایرانی-اسلامی برای تمامی ارکان جامعه فراهم شود. براساس چنین ضرورتی، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله)، رهبر حکیم انقلاب اسلامی، منشور و رهنامه‌ای با عنوان بیانیه گام دوم انقلاب تدوین و ابلاغ کرده‌اند که ضمن ترسیم چشم‌انداز، راهبردهای تحقق آن را با استفاده از نظریه انقلابی که حاصل تجربه‌اندوزی از عمر چهل ساله انقلاب اسلامی است، تبیین کرده‌اند (مقیمی، ۱۳۹۷: ۵). در این منظومه، به هفت سرفصل مهم در راستای چشم‌انداز انقلاب اسلامی در افق‌های چندساله اشاره شده است. دومین راهبرد معنویت و اخلاق است که باید جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی باشد.

معنویت، یک گم‌شده و خواسته انسانی در پهنه گیتی است که زمان و مکان نمی‌شناسد. معنویت طلبی میلی است که به هیچ‌وجه نمی‌توان آن را از وجود انسان حذف کرد؛ زیرا انسان برای معرفت و عبودیت خداوند آفریده شده (وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) و ظرفیتی نامتناهی برای رسیدن به این هدف را دارا است (مظاهری‌سیف، ۱۳۸۵: ۱۰۹). معنویت، روح پیشرفت واقعی در همه زمینه‌های فردی و اجتماعی است و بدون آن، تمدن نیز آسیب‌زا خواهد بود. شواهد موجود، حاکی از اثرات مثبت معنویت بر پیامدهای جسمی، روانی و اجتماعی (سلامت فردی و اجتماعی) و مرتبط بودن معنویت با سلامت جسمی و روانی، سازگاری بهتر با چالش‌ها و مشکلات، بهبود در کیفیت زندگی و پیامدهای رفاه اجتماعی است (کینگ و بویاتزیس، ۲۰۱۵: ۹۹۷) و بر همین اساس، سازمان بهداشت جهانی بر این نکته تأکید دارد که برای ارتقاء سلامت، لازم است به معنویت توجه شود؛ زیرا ابعاد روحی انسان و سلامت معنوی او، ارتباط متقابلی با سایر ابعاد سلامت دارند (دار و همکاران، ۲۰۱۳: ۴).

برخی متفکران مادی‌گرا، معنویت را امری ظاهری فرض نموده و در سطح مظاهر محسوس خلاصه کرده‌اند. ایشان وقتی از معنویت سخن می‌گویند، تنها چیزی که از آن

می‌فهمند، احساسات ملموسی چون امید، آرامش و نشاط است؛ به همین دلیل است که توصیه آنان برای دستیابی به معنویت و سلامت معنوی آن است که فرد به فعالیت‌های هنری، ورزش، تکنیک‌های تمدد اعصاب و تمرکز بپردازد (مصباح، ۱۳۸۹: ۲۵). طرفداران چنین دیدگاهی، معنویت را روشی برای بودن و تجربه کردن می‌دانند که با آگاهی یافتن از یک بُعد غیرمادی (عناصری که در دنیای ذهن وجود دارد) به وجود می‌آید و ارزش‌های قابل تشخیص آن را معین می‌سازد. در این رویکرد، معنویت، نیازی به تشکیلات نهادین دین ندارد، بلکه معنویت، امری شخصی است و فرد معنوی عمیقاً به الزامات ارزشی مقید است. آدمی می‌تواند معنوی باشد و به خدا معتقد نباشد (الوندی، ۱۳۹۳: ۸).

این در حالی است که از نظر اسلام، دیدگاه درست، دیدگاهی است که ریشه معنویت را در دین و اعتقاد به خدا و ادیان الهی می‌داند. معنویت اسلامی، انسان را شایسته و سزاوار رسیدن به قرب الهی می‌داند و او را بی‌واسطه در رابطه با خداوند، دارای استعداد خلافت الهی و تجلی اسماء و صفات الهی معرفی می‌کند (مظاهری‌سیف، ۱۳۸۵: ۱۰۹). اندیشمندان این دیدگاه با بدبینی به جداسازی مفهوم معنویت از دین، معتقدند که هیچ معنویت راستینی جدا از دین وجود ندارد (الوندی، ۱۳۹۳: ۸). مطالعات اخیر نیز نشان می‌دهد مذهب به‌عنوان هسته اصلی معنویت، نقش بنیادینی برای حل بسیاری از مسائل انسان‌ها دارد و معنویت بدون مذهب هم در درمان مشکلات روان‌شناختی پاسخگو نیست (جان‌بزرگی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۰).

شهید مطهری می‌نویسد: «اگر قدرت را به‌عنوان ملاک پیشرفت بدانیم، جوامع غربی امروزه جزء جوامع پیشرفته هستند نسبت به گذشته، مثلاً از نظر ثروت (قدرتشان به گذشته) خیلی بیشتر شده است؛ ولی اگر مثلاً جنبه‌های انسانی آن را در نظر بگیریم، قدری کمیت آن‌ها لنگ می‌زند؛ یعنی خود غربی‌ها نیز دیگر مدعی پیشرفت نیستند. مسئله‌ای که در اینجا طرح کرده است، تحت عنوان «انحطاط غرب» که اکنون مسئله مهمی در دنیا شده است و آن را طرح می‌کنند، ارتباطی با مسئله قدرت ندارد؛ در حالی که غرب از نظر تکنیک روزبه‌روز پیشتر می‌رود. همواره صحبت از انحطاط غرب است و تازه غرب نه فقط با معیار ارزش‌های اخلاقی انحطاط دارد (بلکه با برخی معیارهای دیگر نیز انحطاط دارد). بگذار انحطاط داشته باشد. در شرایطی که روزبه‌روز از نظر فنی قوی‌تر و مجهزتر می‌شوند، در حال انحطاطی است که منجر به سقوط آن خواهد شد (مطهری، ۱۳۶۲: ۲۳۳).

این پژوهش با تأکید بر اهمیت و نقش رهبری در هدایت جریان انقلاب اسلامی و پذیرش این فرض که از جمله مهم‌ترین راهبردهای جامعه اسلامی در مسیر تمدن‌سازی، معنویت و اخلاق است، درصدد کشف نقشه راه معنویت در منظومه فکری مقام معظم رهبری (مدظله) در جهت تحقق راهبرد دوم بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است.

۲. روش پژوهش

این پژوهش، رویکرد کیفی را مبنای خود قرار داده است و از میان روش‌های متعدد کیفی که امروزه رواج دارند، روش تحلیل مضمون را برگزیده است. تحلیل مضمون، غالباً هنگامی کاربرد دارد که با حجم عظیمی از داده‌ها روبه‌رو باشیم. با استفاده از این روش، داده‌های متن کاهش یافته، بخش‌بندی، مقوله‌بندی و تلخیص می‌شوند و سپس به گونه‌ای بازسازی می‌شوند که مفاهیم و الگوهای موجود در متن، از درون داده‌ها استخراج شوند. این روش، شیوه‌ای برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها در درون داده‌ها است. با استفاده از این شیوه، داده‌ها با جزئیات غنی سازمان یافته و توصیف می‌شوند.

هر متن یا داده، دارای مضمون (ایده‌ها) و مفاهیمی است که برخی از مضامین به صورت آشکار در متن وجود دارند و برخی را با مذاقه در متون باید یافت؛ ولی پرسش اصلی این است که مضمون چه ویژگی‌هایی دارد و از کجا باید آن را شناسایی کرد؟ در شناخت مضمون، توجه به برخی ویژگی‌های موجود در متن، مانند توجه به کلمات تکراری، توجه به کلمات کلیدی، مقایسه و هم‌سنجی، همچنین کاوش موضوع‌های مهم می‌تواند به شناخت مضامین یاری رساند (شیخزاده، ۱۳۹۰: ۱۶۲).

تحلیل مضمون به روش‌های گوناگونی مانند قالب مضامین، ماتریس مضامین و شبکه مضامین قابل اجرا و استفاده است. در این نوشتار از روش تحلیل قالب مضامین بهره برده می‌شود. در این روش، فهرستی از مضامین استخراج شده از متن داده‌ها به صورت سلسله‌مراتبی تنظیم می‌شود. پس از ایجاد قالب مضامین، این قالب به طور پیوسته، بازبینی و اصلاح می‌شود (کمالی، ۱۳۹۷: ۱۹۴).

در این نوشتار، جامعه آماری و منابعی که از رهبر معظم انقلاب (مدظله) مورد تحلیل مضمون قرار می‌گیرد، شامل سخنرانی‌ها و بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله) مربوط

به سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۷ است که در آن‌ها به معنویت پرداخته شده است. متن سخنان آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله) از پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار ایشان دریافت شده است. در مجموع، محقق پس از بررسی بیانات ایشان در حوزه موضوعی «معنویت» و با استخراج فیش‌های مرتبط از مجموع سخنرانی‌ها و پیام‌های مختلف ایشان، به اشباع نظری دست یافت. پس از طی فرایند تحلیل مضامین، ما به شبکه‌هایی از مفاهیم که دارای سطح‌بندی هستند، می‌رسیم. سطح‌بندی مضامین به این معناست که برخی از مضامین، رکن و اساسی هستند؛ بنابراین، در جایگاه مرکزی قرار می‌گیرند و سایر مضامین به‌عنوان زمینه‌ساز این مضامین اصلی دسته‌بندی می‌شوند.

۳. یافته‌های پژوهش

این بخش، فرایند تحلیل مضمون را دربردارد و از دو زیربخش کدگذاری و تحلیل مضامین تشکیل شده است. مضمون‌های پایه و مضمون‌های سازمان‌دهنده، به دقت استخراج می‌شود. در ادامه، هرکدام از این مضامین پایه و مضامین سازمان‌دهنده‌ای که ذیل آن‌ها قرار دارد، به طور تفصیلی بررسی می‌شوند تا مضامین فراگیر کشف و توصیف شوند. با تجزیه و تحلیل فیش‌های به دست آمده از بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در موضوع معنویت، گزاره‌های مرتبط شناسایی شد و به تبع آن، فرایند کدگذاری و تعیین مضامین آغاز شد. در ادامه کار و با کدگذاری‌های متنی بیشتر به صورت مداوم به این فایل مراجعه شد و پس از اتمام کدگذاری درون متنی، مضامین جداگانه‌ای برای هر کارکرد ایجاد شد. این فرایند تعیین مضامین تا تعیین مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر به همین منوال ادامه یافت. در نهایت از میان ۴۶ مضمون پایه، ۷ مضمون سازمان‌دهنده به دست آمدند و سرانجام، ۳ مضمون به‌عنوان مضامین فراگیر کشف شدند.

الف) کدگذاری متن

در گام اول از تحلیل مضمونی، لازم است از متن اصلی مضمون‌های پایه‌ای استخراج شوند؛ بدین ترتیب در فرایند گردآوری اطلاعات، به تدریج مفاهیم و گزاره‌ها درخصوص فرهنگ و استقلال آن انباشته می‌شدند تا اینکه مضامین پایه‌ای و کدهای اولیه استخراج شوند. در این مرحله، ۴۶ مقوله و کد شناسایی و دسته‌بندی شدند.

جدول ۱، تبدیل نقل قول به مضامین پایه‌ای

ردیف	گزیدهٔ بیانات (۵۵۱۵)	شناسه	مضمون پایه‌ای
۱	جوان‌های عزیز! تدین، رعایت دینی در حد وسع و امکان، این مایهٔ توجهات الهی است، مایهٔ توفیقات انسانی است، مایهٔ پیشرفت است. این را دست کم نگیرید.	بیانات مورخ (۱۳۸۷/۲/۱۴)	معنویت، توجهات الهی را در پی دارد.
۲	اسلام، علم را با ایمان، با کتاب و سنت، با تهذیب اخلاقی، با اخلاق و معنویت می‌خواهد.	بیانات مورخ (۱۳۸۶/۶/۱۲)	در اسلام، علم همراه با معنویت ارزشمند است.
۳	عشق به معنویت و ارتباط با خدا، مهم‌ترین عاملی است که پیشرفت یک ملت را به معنای واقعی خودش تضمین می‌کند.	بیانات مورخ (۱۳۸۰/۸/۱۲)	پیشرفت نیاز به معنویت دارد.
۴	امروز مردم توانسته‌اند فکر، ایمان و معنویت خودشان را در فضای فرهنگی کشور حاکم کنند. این، نعمت بزرگی است.	بیانات مورخ (۱۳۸۵/۳/۲۹)	معنویت، حاکم بر فضای فرهنگی کشور است.
۵	عدالت باید با معنویت همراه باشد؛ یعنی باید شما برای خدا و اجر الهی دنبال عدالت باشید. در این صورت می‌توانید با دشمنان عدالت مواجهه و مقابله کنید، البته معنویت هم بدون گرایش به عدالت، یک بُعدی است.	بیانات مورخ (۱۳۸۴/۶/۸)	معنویت و عدالت در هم تنیده هستند.
۶	آدم معنوی‌ای که با ظلم می‌سازد، با طاغوت می‌سازد، با نظام ظالمانه و سلطه می‌سازد، این چطور معنوی است؟ این‌گونه معنویت را ما نمی‌توانیم بفهمیم.	بیانات مورخ (۱۳۸۴/۶/۸)	معنویت با ظلم و سلطه ناسازگار است.
۷	همهٔ ارزش‌های معنوی را می‌توان از درون کانون گرم خانواده بیرون کشید و معنویات را در سطح جامعه گستراند.	بیانات مورخ (۱۳۸۴/۳/۲۵)	خانواده نقش مهمی در توسعهٔ معنویت دارد.
۸	اسلام، عقلانیت را و معنویت را و عدالت را با یکدیگر به ملت‌ها هدیه می‌دهد.	بیانات مورخ (۱۳۹۰/۱۱/۱۰)	معنویت و عقلانیت همراه هستند.
۹	کشور ما اهل معنویت است؛ اما معنویت ما همراه و هم‌روال است با احساس مسئولیت.	بیانات مورخ (۱۳۹۰/۳/۱۴)	معنویت و مسئولیت همراه هستند.
۱۰	امروز در دانشگاه‌های کشور، هزاران نفر از جوانان دانشجو(دختران و پسران) در مساجد دانشگاه‌ها اعتکاف می‌کنند. سه روز عبادت می‌کنند. خلوت می‌کنند. با خدای خود ارتباط برقرار می‌کنند. مساجد بزرگ و مجامع بزرگ که جای خود دارد. این‌ها معنویت است.	بیانات مورخ (۱۳۹۰/۳/۱۴)	اعتکاف از مصادیق معنویت است.

۱۱	کار معنویت، کار دلدادگی به عالم معنا، در حوزه اساس کار است. این را باید همه توجه داشته باشیم. کمبود این معنا در حوزه به ما لطمه می‌زند.	بیانات مورخ (۱۳۸۹/۸/۲)	اساس کار حوزه علمیه بر معنویت است.
۱۲	دین، پیروان خود را از تسلیم شدن در مقابل ظلم منع می‌کند، به مقابله با ظالم تشویق می‌کند، عدالت و آزادی و معنویت و پیشرفت را به زندگی انسان‌ها پیشنهاد می‌کند.	بیانات مورخ (۱۳۸۹/۷/۲۷)	توصیه دین، معنویت است.
۱۳	علم را برای خدمت، برای معنویت، برای پیشرفت فضائل انسانی، برای دفاع حقیقی از حقوق انسان باید فرا بگیریم.	بیانات مورخ (۱۳۸۹/۷/۱۴)	یکی از هدف‌های مهم علم‌آموزی، کسب معنویت است.
۱۴	دانشجوهای ما امروز جزء برترین دانشجویها هستند؛ نه فقط از لحاظ ذهن و علم، بلکه حتی از لحاظ صفا، معنویت، ایمان.	بیانات مورخ (۱۳۸۸/۹/۲۲)	دانشجویان، برترین‌ها از لحاظ معنویت هستند.
۱۵	در مکه و مدینه به فکر توشه گرفتن باشیم، افزودن بر سرمایه ایمان خود، معنویت خود، تذکر خود و خشوع خود در مقابل پروردگار باشیم.	بیانات مورخ (۱۳۸۸/۸/۴)	حج، فرصت مهمی برای معنویت‌سازی است.
۱۶	دفاع مقدس مظهر حماسه، معنویت و دینداری، آرمان‌خواهی، ایثار و از خودگذشتگی، ایستادگی و پایداری و مقاومت، و مظهر تدبیر و حکمت است.	بیانات مورخ (۱۳۸۸/۶/۲۴)	دفاع مقدس، مظهر معنویت است.
۱۷	سیاست اگر از اخلاق سرچشمه بگیرد، از معنویت سیراب بشود، برای مردمی که مواجه با آن سیاستند، وسیله کمال و راه بهشت است.	بیانات مورخ (۱۳۸۸/۶/۲۰)	سیاست همراه با معنویت، فرارونده است.
۱۸	اگر سیاست از اخلاق و معنویت جدا شد، آن وقت سیاست‌ورزی می‌شود، یک وسیله‌ای برای کسب قدرت به هر قیمت، برای کسب ثروت، برای پیش بردن کار خود در دنیا.	بیانات مورخ (۱۳۸۸/۶/۲۰)	سیاست جدای از معنویت، به خودخواهی منتهی شود.
۱۹	باید محیط دانشگاه، محیط معنویت باشد.	بیانات مورخ (۱۳۸۸/۶/۸)	دانشگاه سرشار از معنویت باشد.
۲۰	حیات طیبه اسلامی، زندگی‌ای است که در آن، راه رسیدن به معنویت و اهداف و سرمنزل‌های نهایی این راه، از زندگی دنیایی مردم عبور می‌کند.	بیانات مورخ (۱۳۸۴/۲/۱۸)	معنویت از طریق حیات طیبه قابل حصول است.

<p>خودسازی معنوی، مهم‌ترین گام برای توسعه معنویت است.</p>	<p>بیانات مورخ (۱۳۸۳/۱۰/۲۳)</p>	<p>کسی که پیشاهنگ، پیشوا و جلودار جمعیتی می‌شود، اول باید خود را آماده کند. اگر بنده و جنابعالی می‌خواهیم صد نفر را به دنبال خود بکشانیم - چه برای کوهنوردی، چه برای بیابانگردی، چه برای یک رزمایش - اول باید قوت راه رفتن را در خودمان ایجاد کنیم؛ والا اگر ده قدم رفتیم و بعد گفتیم آخ قلبمان گرفت، پایمان خسته شد، این صد نفر هم هر چند چهار نفرشان همت کنند و بروند؛ اما دیگر نمی‌شود این‌ها را به مقصد رساند. راه معنویت هم همین‌طور است؛ خودمان را باید درست کنیم.</p>	<p>۲۱</p>
<p>قهرمانان ورزشی، نقش مهمی در گسترش معنویت دارند.</p>	<p>بیانات مورخ (۱۳۸۳/۷/۱۴)</p>	<p>وقتی یک قهرمان کشور ما جلو چشم میلیون‌ها و شاید صدها میلیون جمعیت دنیا، بعد از پیروزی خودش خدا را شکر می‌کند و دستش را به آسمان بلند می‌کند یا سجده می‌کند، این را دست کم نگیرید. این پیام معنویت را در دنیا پخش می‌کند، دنیایی که با میلیاردها دلار سعی شده که معنویت در آن بی‌فروغ شود و چراغ معنویت آن خاموش شود.</p>	<p>۲۲</p>
<p>باید از فرصت‌های مهم برای توسعه معنویت بهره برد.</p>	<p>بیانات مورخ (۱۳۸۳/۷/۱۴)</p>	<p>عزیزان من! هرچه می‌توانید، این محیط و این فضا و این گرایش معنوی و عشق به معنویت را در خودتان تقویت کنید. امروز نه فقط کشور، بلکه دنیا و همه جوان‌های آن به این معنویت نیاز دارند. امروز دنیا در خلأ معنویت زندگی می‌کند و شماها کسانی هستید که گاهی اوقات یک کار کوچک شما، می‌تواند بیشتر از ده‌ها کتاب تأثیر و گسترش داشته باشد.</p>	<p>۲۳</p>
<p>معنویت نیاز به پشتیبانی بیشتری دارد.</p>	<p>بیانات مورخ (۱۳۸۳/۲/۲۸)</p>	<p>جهت‌گیری اساسی صدا و سیما باید درست نقطه مقابل همان جهت‌گیری‌ای باشد که آن‌ها دارند. آن‌ها می‌خواهند فرهنگ ملت را از گرایش به ایمان، ارزش‌ها و گرایش به اصول اسلامی و استقلال هویت ملی برگردانند. شما باید درست نقطه مقابل این کار را مورد اهتمام خودتان قرار دهید.</p>	<p>۲۴</p>
<p>در مقابل تهاجم معنوی باید فناوری نوین معنوی داشت.</p>	<p>بیانات مورخ (۱۳۹۷/۰۵/۲۲)</p>	<p>آن‌ها یک جنگ فرهنگی راه انداختند که دفاع مقدس فراموش شود. جمهوری اسلامی فناوری نرم راهیان نور را راه انداخت. جمهوری اسلامی این است. مدافع حرم تربیت می‌کند، راهیان نور راه می‌اندازد، معتکفین در مساجد را به‌عنوان یک نماد عالی تضرع و قداست به وجود می‌آورد، پس ما در جنگ فرهنگی پیروز شدیم و دشمن شکست خورد.</p>	<p>۲۵</p>

معنویت در مردم سالاری دینی اشراق شده است.	بیانات مورخ (۱۳۹۳/۰۹/۰۶)	ما ملت ایران، معنویت را به شکل جوهری، اصولی و ریشه‌ای -نه به شکل سر بار و تعارفی- در الگوی جدید خود گنجانده‌ایم. مردم‌سالاری دینی، این است.	۲۶
فرهنگ صحیح ویژگی‌هایی دارد.	بیانات مورخ (۱۳۹۰/۰۳/۲۳)	فرهنگ صحیح در نظام اسلامی، فرهنگی است که با مبانی اسلامی، منطق و عقل و خرد، همسان و همگام باشد.	۲۷
امام خمینی منادی معنویت است.	بیانات مورخ (۱۳۸۳/۳/۱۴)	همه رفتارها و همه مواضع امام، حول محور خدا و معنویت دور می‌زد.	۲۸
ایمان، مهم‌ترین عنصر فرهنگ است	بیانات مورخ (۱۳۸۱/۰۳/۰۷)	اگر پایه‌های فرهنگی بخواهد مستحکم شود، شرط اصلی این است که ایمان مردم به دین و موارث فرهنگی خودشان روزبه‌روز استحکام پیدا کند و تضعیف نشود.	۲۹
از جمله مهم‌ترین اهداف جمهوری اسلامی تقویت معنویت است.	بیانات مورخ (۱۳۸۲/۹/۲۵)	فلسفه نظام جمهوری اسلامی این است که بتواند همچنان که اسلام از مسئولان، انسان‌ها و ملت‌ها خواسته است، در میان مردم، عدالت، اخلاق، معنویت و رفاه مادی را به وجود آورد.	۳۰
توانمندی جوانان در معنویت بالاتر است.	بیانات مورخ (۱۳۸۲/۲/۲۲)	همان‌طور که در میدان رقابت ورزشی، قوا و نشاط شما جوانان از یک پیرمرد بیشتر است، در مسابقه معنویت هم توانان بیشتر از یک پیرمرد است.	۳۱
کاهش معنویت، لغزش و گمراهی را بیشتر می‌کند.	بیانات مورخ (۱۳۸۱/۸/۱۷)	اگر ذخیره معنوی در وجود انسان از حد لازم پایین‌تر رود، انسان دچار لغزش‌ها و گمراهی‌های بزرگی خواهد شد.	۳۲
معنویت است که به زندگی معنا می‌دهد.	بیانات مورخ (۱۳۸۱/۸/۱۷)	معنویت در وجود یک انسان، مایه هدفدار شدن است؛ زندگی او را معنا می‌کند و به آن جهت می‌دهد.	۳۳
معنای زندگی و سبک آن وابسته به جهان‌بینی است.	بیانات مورخ (۱۳۹۱/۰۷/۲۳)	ریشه سبک زندگی، تابع تفسیر ما از زندگی است. به این صورت که هر هدفی که ما برای زندگی معین می‌کنیم، به طور طبیعی، متناسب با خود، یک سبک زندگی به ما پیشنهاد می‌کند. حالا آن چیزی که به آن ایمان داریم، می‌تواند لیبرالیسم باشد، می‌تواند کاپیتالیسم باشد، می‌تواند کمونیسم باشد، می‌تواند فاشیسم باشد، می‌تواند هم توحید ناب باشد؛ در نهایت اینکه ایمان، اساس انتخاب سبک زندگی است.	۳۴
ایران اسلامی، پیش‌قراول معنویت است.	بیانات مورخ (۱۳۸۰/۸/۲۱)	نظام جمهوری اسلامی، پرچم معنویت و اخلاق را بلند کرد.	۳۵

۳۶	ما برای پیشرفت کشور به تربیت انسان‌های بلندنظر، صبور، خوش‌بین و امیدوار، بانشاط و باتقوا نیاز داریم و تنها چنین نسلی می‌تواند جامعه را به پیش ببرد و خوشبخت کند.	بیانات مورخ (۱۳۹۰/۲/۱۴)	پیشرفت کشور وابسته به تربیت انسان‌های معنوی است.
۳۷	امیدواریم ملت عزیز ما با تمسک به معنویت حسین بن علی <small>علیه‌السلام</small> و با آشنایی بیشتر با آن بزرگوار، عزت و افتخار و سربلندی را برای خود کسب کند.	بیانات مورخ (۱۳۸۱/۱/۱)	آشنایی با امام حسین <small>علیه‌السلام</small> معنویت‌ساز است.
۳۸	عزیزان من! همه شما -پیرتان، جوانتان، روحانی‌تان، غیرروحانی‌تان، بخش‌های اقتصادی‌تان، بخش‌های فرهنگی‌تان، بخش‌های مربوط به جهات انسانی- باید خودتان را سرباز دین بدانید و همت شما این باشد که مردم، متدین شوند، البته اعتقاد من این است که بخش‌های اقتصادی ما اگر می‌خواهند مردم متدین شوند.	بیانات مورخ (۱۳۸۰/۶/۵)	همه مردم باید برای فراگیر شدن معنویت کوشش نمایند.
۳۹	شهر باید نمونه‌ی اعلا‌ی هنر و فرهنگ ایرانی-اسلامی و سرشار از معنویت نهفته در ارزش‌های دینی ایرانیان باشد.	بیانات مورخ (۱۳۷۸/۲/۸)	فضای عمومی باید آکنده از معنویت باشد.
۴۰	در زمینه مسائل معنوی، زنان جزء پیشگامان حرکت معنوی انسان به‌سوی پیشرفت‌ها هستند.	بیانات مورخ (۱۳۷۹/۶/۳۰)	زنان در توسعه معنویت نقش مهمی دارند.
۴۱	ما در مقابل معنویات مردم هم مسؤولیت داریم. اگر مردم از لحاظ روحی و اخلاقی عقب‌گرد داشته باشند، نمی‌شود بگوییم در جامعه هیچ‌کس مسئول این نیست. حالا اگر بنا شد کسی مسئول باشد، مسئول کیست؟ یقیناً مسئولان کشور نمی‌توانند خودشان را برکنار بدانند، هرکدام یک‌طور و به‌نحوی مسؤولیت دارند؛ پس، مسؤولیت معنویات مردم هم بر دوش مدیران کشور در طبقات مختلف -از بالا تا پایین- است.	بیانات مورخ (۱۳۷۸/۱۰/۴)	مدیران کشور، مسؤولیت معنویت مردم را دارند.
۴۲	اگر یک انقلاب و یک فرهنگ، یک تمدن و یک حقیقت به میدان هنر راه نیابد و از شیوه‌های هنری برای مطرح شدن بهره‌گیری نکند، آن انقلاب، فرهنگ و تمدن در جامعه رشد نخواهد کرد.	بیانات مورخ (۱۳۶۱/۳/۲۲)	استفاده از هنر برای توسعه معنویت ضروری است.
۴۳	امر به معروف و نهی از منکر که یکی از ارکان اساسی اسلام و ضامن برپاداشتن همه فرایض اسلامی است، باید در جامعه ما احیا شود.	بیانات مورخ (۱۳۶۹/۳/۱۰)	امر به معروف و نهی از منکر ضامن بقاء معنویت است.
۴۴	مسجد، پایگاه بزرگ بسیج فرهنگی و حرکت فرهنگی است. شیوه کار را باید در مسجد آموخت که چه کار کنیم.	بیانات مورخ (۱۳۹۵/۰۵/۳۱)	مسجد، پایگاه معنویت است.

معنویت مسلمانان به غارت برده شده است.	بیانات مورخ (۱۳۷۹/۱۰/۷)	استعمارگرانی که آمدند سرمایه‌های ما را - نفت ما را، استقلال ما را، عزت ما را، وحدت و یکپارچگی ما را - به دست چپاول و غارت سپردند، معنویت ما را هم به یغما بردند و در دنیای اسلامی، مادیت خودشان را به صورت فرهنگ‌های گوناگون و مبانی باطل گستراندند. امروز باید بازگشت به معنویت اسلام، به حقیقت اسلام و روحانیت دین، شعار مسلمانان باشد. امروز مسلمانان به این احتیاج دارند.	۴۵
رفتارهای مذهبی، نقش مهمی در توسعه معنویت دارند.	بیانات مورخ (۱۳۸۴/۳/۱۹)	در محیط دانشجویی جوان، پرداختن به معارف دینی، پرداختن به الگوهای دینی، توسلات به پروردگار، توسلات به ائمه علیهم‌السلام، خواندن دعای عرفه، برگزاری مراسم اعتکاف و خواندن نماز جماعت، بسیار خوب است.	۴۶

ب) توصیف مضامین سازمان‌دهنده

این بخش از پژوهش در پی این است که مضامین سازمان‌دهنده برای معنویت را ارائه کند. همان‌گونه که در جدول شماره ۲ آمده است، با تحلیل مضامین پایه، هفت مضمون سازمان‌دهنده دسته‌بندی می‌شوند.

جدول ۲، تبدیل مضامین پایه‌ای به مضامین سازمان‌دهنده

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه‌ای	ردیف
انقلاب اسلامی و معنویت	معنویت در مردم سالاری دینی اشراف شده است. پیشرفت کشور وابسته به تربیت انسان‌های معنوی است. ایران اسلامی، پیش قراول معنویت است. از جمله اهداف جمهوری اسلامی، تقویت معنویت است. امام خمینی منادی معنویت است. دفاع مقدس مظهر معنویت است.	۱
اقتدار معنویت‌ساز	خانواده نقش مهمی در توسعه معنویت دارد. مدیران کشور مسئولیت معنویت مردم را دارند. توانمندی جوانان در معنویت بالاتر است. زنان در توسعه معنویت نقش مهمی دارند. همه مردم باید برای فراگیر شدن معنویت کوشش نمایند. قهرمانان ورزشی، نقش مهمی در گسترش معنویت دارند.	۲

<p>روش‌های توسعه معنویت</p>	<p>۳</p> <p>خودسازی معنوی، مهم‌ترین گام برای توسعه معنویت است. حیح، فرصت مهمی برای معنویت‌سازی است. رفتارهای مذهبی، نقش مهمی در توسعه معنویت دارند. آشنایی با امام حسین علیه‌السلام معنویت‌ساز است. امریه‌معروف و نهی‌ازمنکر ضامن بقاء معنویت است. استفاده از هنر برای توسعه معنویت ضروری است. اعتکاف از مصادیق معنویت است. مسجد، پایگاه معنویت است.</p>
<p>عناصر استحکام معنویت</p>	<p>۴</p> <p>فضای عمومی باید آکنده از معنویت باشد. باید از فرصت‌های مهم برای توسعه معنویت بهره برد. معنویت نیاز به پشتیبانی بیشتری دارد. دانشگاه سرشار از معنویت باشد. معنویت از طریق حیات طیبه قابل حصول است. در مقابل تهاجم معنوی باید فناوری نوین معنوی داشت.</p>
<p>پیامدهای معنوی شدن</p>	<p>۵</p> <p>معنویت، توجهات الهی را در پی دارد. معنویت است که به زندگی معنا می‌دهد. سیاست همراه با معنویت، فرارونده است.</p>
<p>اهمیت و ضرورت معنویت</p>	<p>۶</p> <p>معنای زندگی و سبک آن وابسته به جهان‌بینی است. ایمان مهم‌ترین عنصر فرهنگ است. یکی از هدف‌های مهم علم‌آموزی، کسب معنویت است. پیشرفت نیاز به معنویت دارد. دانشجویان، برترین‌ها از لحاظ معنویت هستند.</p>
<p>آسیب شناسی معنویت</p>	<p>۷</p> <p>معنویت مسلمانان به غارت برده شده است. کاهش معنویت، لغزش و گمراهی را بیشتر می‌کند. سیاست جدای از معنویت، به خودخواهی منتهی شود.</p>

ج) کشف مضامین فراگیر

این بخش از پژوهش در پی این است که مضامین فراگیر برای معنویت را ارائه کند؛ چراکه می‌توان گفت هرگونه تغییر و تحولی نیازمند فرایند عملیاتی و راهبردهایی است. همان‌گونه که در جدول شماره ۳ آمده است، با تحلیل مضامین سازمان‌دهنده، سه مضمون فراگیر: زمینه‌سازی، نهادینه‌سازی و افزون‌سازی به‌عنوان نقشه راه معنویت کشف شدند.

جدول ۳، مضامین فراگیر

ردیف	مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده
۱	زمینه‌سازی (معنویت‌خواهی)	اهمیت و ضرورت معنویت
		پیامدهای معنوی شدن
۲	نهادینه‌سازی (معنویت‌یابی)	اقتدار معنویت‌ساز
		عناصر استحکام معنویت
۳	افزون‌سازی (معنویت‌افزایی)	آسیب‌شناسی معنویت
		روش‌های توسعه معنویت

نتیجه‌گیری

مقام معظم رهبری (مدظله) حاکم شدن معنویت و اخلاق اسلامی را یکی از عوامل شکل‌گیری تمدن اسلامی می‌دانند و می‌فرمایند: «انقلاب‌مراحلی دارد. آنچه در اول انقلاب در سال ۵۷ اتفاق افتاد، مرحله اول انقلاب بود؛ یعنی انفجار در مقابل نظام غلط باطل طاغوت و ایجاد یک نظام جدید بر مبنای آرمان‌ها و ارزش‌های نو و با لغت نو، با تعابیر نو، با مفاهیم نو؛ این مرحله اول انقلاب بود. بعد در مرحله دوم، این نظام بایستی ارزش‌ها را محقق کند. این ارزش‌ها و آرمان‌هایی که حالا اشاره می‌کنم و بعضی را می‌گویم، باید در جامعه تحقق ببخشد. این ارزش‌ها اگر بخواهد تحقق ببخشد، یک دستگاه مدیریتی لازم دارد که آن می‌شود دولت انقلابی؛ بنابراین، مرحله بعد از نظام انقلابی، ایجاد دولت انقلابی است، دولتی که ارکان آن، انقلاب را از بن دندان باور کرده باشند و دنبال انقلاب باشند.

بعد که این دولت انقلابی تشکیل شد، آن وقت بایستی به وسیله اجرائیات درست - قانون درست، اجرای درست - این آرمان‌ها و ارزش‌هایی که مطرح شده، این آرزوهای بزرگ انقلابی، یکی یکی در جامعه تحقق پیدا کنند. آن وقت نتیجه می‌شود جامعه انقلابی؛ یک جامعه انقلابی به وجود می‌آید که این مرحله چهارم است. حرکت انقلابی، نظام انقلابی، دولت انقلابی، جامعه انقلابی؛ این چهارم [است]. بعد که جامعه انقلابی درست شد، آن وقت زمینه برای ایجاد تمدن انقلابی و اسلامی به وجود می‌آید. حالا من تعبیر به «انقلابی» کردم؛ به جای کلمه «انقلابی» می‌توانید کلمه «اسلامی» بگذارید؛ یعنی دولت اسلامی، جامعه اسلامی، تمدن اسلامی؛ این مراحل است که وجود دارد» (بیانات، ۱۳۹۷/۳/۷).

بنابراین؛ معنویت یکی از راهبردهای اساسی مقام معظم رهبری در راستای احیای تمدن اسلامی و اعتلای امت اسلامی است و ایشان بر این اعتقادند که اصلی‌ترین عنصر اقتدار معنوی، ایمان است (بیانات، ۸۸/۷/۱۴) و ریشهٔ ایجاد معنویت را نهفته در «راز و نیاز با خدا و ارتباط دل‌ها با خدای متعال» می‌دانند. معنویت در اندیشهٔ رهبری به معنای انس و ارتباط عمیق با خداوند است که کارآمدی خاصی در متن زندگی انسان داشته و سرمایهٔ رشد و رستگاری فرد و جامعه محسوب می‌شود؛ ولی تحقق معنویت در جامعه، مقوله‌ای تدریجی است که باید به سمت آن حرکت کرد و طراحان و مدیران پرورش معنویت برای عزیمت به سوی نقطهٔ مطلوب، نیازمند داشتن برنامه هستند.

نقشه راه کلان پرورش معنویت در سه مضمون کلان خلاصه می‌شود. ابتدا باید معنویت را در فرد و جامعه ایجاد نمود و اسباب گرایش مردم به معنویت را فراهم کرد، سپس از این معنویت ایجاد شده مراقبت کرد تا تثبیت شود و نهایتاً نیز به توسعه و تعالی معنویت در زندگی جمعی و فردی توجه ویژه نمود.

منابع

- الوندی، محمدجواد (۱۳۹۳). «طراحی الگوی مفهومی معنویت از دید حضرت امام خمینیرحمه الله علیه». فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج. ش ۶۳ (۱۷): ۵-۲۵.
- جان بزرگی، مسعود، حسن فاکر و امین جان بزرگی (۱۳۹۰). «ارزیابی تحول روانی-معنوی در درمانگری مراجعان مذهبی». مطالعات اسلام و روانشناسی. ش ۸ (۵): ۴۹-۷۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی. بیانات از سال ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۷. برگرفته از سایت ir.khamenei.www.
- شیخزاده، محمد، ابوالحسن فقیهی، محمدسعید تسلیمی و حسن عابدی جعفری (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین، روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی». اندیشه مدیریت راهبردی. ش ۲ (۵): ۱۵۱-۱۹۸.
- کمالی، یحیی (۱۳۹۷). «روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاست‌گذاری عمومی». سیاست‌گذاری عمومی. ش ۲ (۴): ۱۸۹-۲۰۸.
- مصباح، علی (۱۳۸۹). «واکاوی مفهومی معنویت و مسئله معنا». فصلنامه اخلاق پزشکی. ش ۱۴ (۴): ۲۳-۳۹.
- مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۸۵). «تحلیل حیات طیبه از دیدگاه قرآن کریم». ماهنامه معرفت. ش ۱۰۹ (۱۱): ۱۰۳-۱۱۸.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۲). فلسفه تاریخ. تهران: صدرا، ج ۱.
- مقیمی، سیدمحمد (۱۳۹۷). «بیانیه گام دوم انقلاب، رهنامه پیشرفت ایرانی-اسلامی». مدیریت اسلامی. ش ۳ (۲۶): ۵-۱۴.
- نوبری، علیرضا (۱۳۹۶). معنویت قدسی از نگاه قرآن (با رویکرد تحلیل سازمانی). قم: نشر معارف.
- Dhar, N., Chaturvedi, S. K. & Nandan, D. (2013). Spiritual health, the fourth dimension :a public health perspective .Asia Journal of Public Health.5-3 , (1)2 ,
- King, P. E & Boyatzis, C. J. (2015). Religious and spiritual development .In :M. L. Richard) Ed ,(Handbook of child psychology and developmental science7) nd ed) (pp. (975-1021 .John Wiley & Sons ,Inc.

